

Iparosok és kereskedők Berettyóújfaluban a dualizmus korában és a két világháború között

Berettyóújfalú, valamint Berettyószentmárton és tulajdonképpen az egész bihari térség iparosairól és kereskedőiről sem született még átfogó, összegző munka, széles körű kutatás sem zajlott még a témában. A Bihari Múzeum hosszú távú kutatási tervének kiemelt része, hogy feltérképezésre kerüljön a Berettyóújfalú és környéki iparos- és kereskedőhálózat. A kutatás eredményeit offline és online formában is szeretnénk majd elérhetővé tenni az érdeklődők számára.

A kutatás alapjául szolgáló források három részre oszthatóak. Egyfelől a Bihari Múzeum történeti gyűjteményében – ha nem is nagy számban – fellelhetők a helyi iparosok és kereskedők tevékenységéhez kapcsolódó iratok, dokumentumok. Jó példák erre az iparoskörökhöz kapcsolódó társasági eseményre szóló meghívók.¹ Ilyenek még a fotótárunkban található iparosok csoportképei, valamint szót kell ejteni az iparoszbizonyítványokról, illetve könyvecskékről is.²

A másik nagy egységet a levéltári források jelentik. Itt elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárára kell gondolni, amelynek két, debreceni egységében találhatóak olyan iratok, amelyek a kutatáshoz elengedhetetlenek. Alapvetően két nagyobb forráscsoportot lehet megkülönböztetni a levéltári anyag kapcsán a kutatás kezdeti szakaszában. Ezek egyike az iparalajstromok,³ másik része pedig a különböző iparosok és kereskedők cégbírósági anyagai.⁴

A kutatás alapját harmadrészt a törvények, törvénycikkek jelentik. Itt elsősorban az 1872. évi és az 1884. évi ipartörvényről, valamint az 1932. évi ipartestületi törvényről

¹ Példaként: Meghívó a berettyóújfalui Iparosok és Kereskedők Egyesületének táncmulatságára (Leltári szám: BM IV.89.23.6.), Meghívó ifj. Jakab Istvánnak a berettyóújfalui Iparosok és Iparos-Ifjak Olvasó és Önképző-Köre juniálisára 1911. június 5-re. (Leltári szám: BM IV.2015.17.)

² Ilyen többek között: A Berettyóújfalui Kerületi Ipartestület alapszabálya, készült Adler József könyvnyomdájában 1933-ban, 27 számozott oldal. (Leltári szám: BM IV.2002.17.)

³ MNL HMBL IV.B.420/o 2–9. k.

⁴ MNL HBML VII.4/d.8–11. d.

kell beszélni; ezekről bővebben is ejtünk szót. A múzeumi, levéltári és törvénykezési anyagokon elindulva szépen feltérképezhető az iparúzők névsora, iparuk jellege.⁵

Iparosok, kereskedők a társadalomban

Ezen szakaszban röviden vázolnám, hogy milyen helyet foglaltak el a társadalomban az iparosok és kereskedők, illetve, hogy milyen jellemző, társadalmi lebontású vonásokat lehet elmondani róluk. Mindenekelőtt vissza kell mennünk a dualizmus első éveibe, egész pontosan 1872-be. Az 1872. évi VIII. törvénycikk lényegében megszüntette Magyarországon a céhes kereteket, magukat a céheket, amelyek egyfajta kényszertársulásként működtek. Helyettük minimális hatáskörű ipartársulatok alakultak. Iparszabadság jött létre, minden nagykorú személy üzhetett ipart, csupán be kellett azt jelentenie a hatóság felé.⁶ A megfelelő szaktudás nélküli iparosok száma növekedett, egy részük pedig tönkre is ment a gyáriparral folytatott verseny közben. Az 1884. évi XVII. törvénycikk már szigorúbban rendelkezett az iparúzős feltételeiről.⁷ Sokáig nem történt módosítás ezekben a viszonyokban, majd csak a két világháború között hoztak olyan törvényt, amely módosította az iparosokra vonatkozó feltételeket.

A társadalomban betöltött szerepet nézve tehát először beszélni kell a dualizmus kori középosztályról, melynek egy csoportja a városi középpolgárságnak képezte részét, s ide tartozott számos kereskedő és kisebb üzem tulajdonosa. Ők már jómódban, rendezett körülmények között éltek, gyakori volt náluk a cseléd tartása is, de csak a társadalom mintegy 5-6%-át alkották. Kiemelendő, hogy a kereskedők között 30-50%-os volt a zsidó származásúak aránya.⁸ A társadalmi ranglétrán ezután lejjebb kell vizsgálni: a kispolgárság nagy részét a legfeljebb egy-két tanoncot foglalkoztató kisiparosok tették ki. Elkülönültek ebben a körben a városi, modernebb környezethez kapcsolódó kisvállalkozók, illetve a falusi élethez köthető kézművesek, kocsmárosok,

⁵ Annait azonban még meg kell említeni, hogy a XX. század elején, 1901-ben a Magyarország vármegyéi és városai című, Borovszky Samu által szerkesztett monográfiásorozat részeként megjelent Bihar vármegyeről egy ismertető, összefoglaló kiadvány, amelyben az iparosokról is szó esik. Azóta viszont ténylegesen nem született hasonló mű, amely ilyen, számszerű adatokat tartalmaz. A monográfia vonatkozó részében 1886-ra és 1900-ra vonatkozóan találhatunk adatokat. A nagyváradi ipartestülethez tartozó iparosokat tekintve 1886-ban 1567, míg 1900-ban 1324 személyt tartottak számon.

A Bihari Múzeum adattára őriz egy névsort a berettyóújfalui református anyakönyvekben szereplő iparosok neveivel az 1829–1905 közötti időszakról; dr. Sándor Mihályné készítette. Leltári szám: BM VIII. Ad/37–78.

⁶ 1884. évi XVIII. törvénycikk 1. és 4. §

⁷ Dóka 1999: 195–196.

⁸ Romsics 2017: 364–365.

szatócsok. Egyfajta köztes rétegnek lehet őket tekinteni, mivel a vagyonosabb, polgári réteg inkább le, a parasztság viszont általában felnézett rájuk. Jellemző volt ezekre a kisiparosokra, hogy gyerekeiknek értelmiségi vagy legalábbis hivatalnoki pályát tűztek ki célul.⁹

A másik nagyobb időszak Magyarországon a szóban forgó korszakon belül a két világháború közötti évek. Az iparosok, kereskedők rétegéről összességében hasonlóak mondhatók el, mint a dualizmus kapcsán. A középrétegbe közel 1,5 millió ember tartozott ekkor, és legnagyobb részük továbbra is egy-két tanonccal rendelkező kisiparos volt. Ennek az osztálynak a felső rétegei a felemelkedésben bíztak, míg az alsóbbak a lesüllyedéstől tartottak. Jövedelmük – főleg a kisiparosságának – nem volt túlzottan magas, 1930–31-ben például a kis jövedelmű kisiparosok átlagos évi jövedelme 320 pengő volt, ami az országos átlag 60%-ának felelt meg. Szántó Gyula énekművész „*Havi kétszáz pengő fixszel, ma egy ember könnyen viccel*” kezdetű slágere az 1930-as évekre vonatkozóan jó képet mutat arról, hogy tulajdonképpen mennyit is jelentett ez a pénzmennyiség. Az évtized végére azonban ez már nem volt jellemző, a pengő „megsemmisülési” folyamata elkezdődött akkorra.¹⁰

Beszélni lehet a témában iparosdinasztiákról is, vagyis a mesterség családon belüli továbbadásáról a fiatalabb generációnak. Ez persze logikus, hiszen ha egy családban hagyománya van valamilyen iparos tevékenységnek, és az utódok is affinitást mutatnak a szakma iránt, jó út lehetett ennek az iparnak a továbbvitele. A családi ipartevékenység folytatása nemcsak a technikai tudás átadását jelentette, hanem a műhely vagy üzem továbbadását is, jó esetben pedig a már meglévő ügyfélkör is megmaradt.¹¹

Hiába voltak azonban a középosztály tagjai a kisiparosok és kiskereskedők, polgári létformát nem tudtak kialakítani a falusi környezetben, mivel nem tudtak elegendő bevételt termelni. Ezzel párhuzamosan nem is tudtak tanoncot tartani mindannyian, még ha az egy-két tanítvány elterjedt is volt körükben. A kisiparosok jelentős részét a XX. század elején önfenntartás jellemezte. Tradícióik, szaktudásuk alapján a kispolgársághoz tartoztak tehát.¹²

A számadatok tükrében azt láthatjuk, hogy országos viszonylatban 1850–1870 között számukban csökkenés, ezután 1880-ig viszont nagyarányú növekedés tapasztalható. 1870-ben számuk majdnem elérte a 300 000-et, 1880-ban majdnem a 400 000-et is.

⁹ Romsics 2017: 367.

¹⁰ Botos 2016: 166.

¹¹ Paládi-Kovács 2000: 330.

¹² Romsics 2005: 196.

Segédekkel, inasokkal nagyjából 6–700 000 ember dolgozhatott 1880-ban a kisiparban. 1890-ben a kisiparosok száma 350 000 körül mozgott, kisebb fogyatkozás jött tehát létre. A századfordulón már körülbelül félmillió kisiparos rétegről beszélhetünk, de nyilván az első világháború ezen a fronton is törést hozott. 1920-ban számuk nagyjából negyedmillió főre tehető, rá egy évtizedre pedig még minimális csökkenés is kimutatható. 1940-ben – a segédek is beleértve – kb. 250 000 ember munkálkodott a kisiparban.¹³

Az iparostársadalmon belül még meg kell említeni a kontárokat, himpelléreteket is. A céhek tekintetében kontárnak nevezték már a középkorban is azokat az iparosokat, akik a céhes kereteken kívül munkálkodtak. A himpellér szót is hasonló értelemben használták a korszakban. Himpellérnek tartottak mindenkit, aki nem a „szokásos” úton-módon tanulta ki a mesterséget, és nem volt ezáltal céhtag sem.¹⁴ 1872 és 1884 közötti az iparendély nem volt szakképesítéshez kötve, így például a kontárok szabadabban tevékenykedhettek. 1884 után a járási ipartestületek fel lettek jogosítva a kontárok megkeresésére és visszaszorítására. Helyszíni ellenőrzéseket tartva próbálták ezt megvalósítani.¹⁵

Új iparok

A dualizmus korától egészen az államosítás korszakáig számos iparüzési forma vált jelentéktelenné, illetve sok új ipar jelent meg. A legalapvetőbb a ruhaiparban történt változás, mivel a divat változott, ezáltal a speciálisabb ruhaneműket gyártó iparosok rossz helyzetbe kerültek, pl. ez a szűrszabókra is nagymértékben igaz. A XIX. század végén még virágzott ez a szakma Debrecenben is.¹⁶ XX. század első harmadára viszont teljesen kihalt.¹⁷ Ahogy haladunk előre az időben, a folyamatos technikai újítások magukkal hozták az új ipartevékenységek igényét, így nagyobb városokban megjelentek az autószerelők, illetve a fényképezés is. Nyilvánvalóan később ezek már a nagyobb falvakban is felbukkantak. Szintén újszerű volt a cséplőgépek és egyéb mezőgazdasági gépek kezelőjeként dolgozó iparos. A századfordulón „divatos” iparos szakmának számított a hentes, ami szintén csak a dualizmus körüli időszakban lett

¹³ Paládi-Kovács 2000: 318.

¹⁴ Nyáry 1905: 129.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Nem úgy, mint a szűrcsapó mesterség, ami már az 1500-as években feledésbe merült itt.

¹⁷ Varga 1978: 69.

elterjedt. Ezekről az új iparokról természetesen elmondható, hogy először Budapesten és a nagyobb városokban jelentek meg, később terjedtek csak tovább a kisebb városok és falvak vidékére.¹⁸

Társasági élet

Már a huszadik század első évtizedében is jellemzővé vált az iparosok körének társadalmi jelentősége a társasági események tekintetében is. Erre remek példát szolgáltatnak a múzeumunk gyűjteményében fellelhető különböző meghívók, pl. a Berettyóújfalui Iparosok és Iparos Ifjak Olvasó és Önképző Körének rendezvényeire szólók. Példaként említhetjük, hogy 1910-ben szüreti mulatságot, táncmulatságot és zárt körű majális tartottak (*a meghívó címlapja: 1. kép*)¹⁹, 1920-ban pedig táncmulatságot rendezett a Berettyóújfalui Iparosok és Kereskedők Egyesült Köre, amely bevételének 10%-át a hadi özvegyek és árvák megsegítésére ajánlották fel.²⁰ Jól jellemzi az események súlyát, hogy ezen alkalmakra előszeretettel készítettek díszes meghívókat. (A nyomtatást pedig javarészt Adler Béla berettyóújfalui nyomdájában végeztették.) Mindig volt egy rendezőbizottság, amelynek tagjait rendre fel is sorolták a meghívón. Szintén listázták a fogadóbizottság tagjait, illetve előadások esetén a fellépők neveit is, valamint az egyéb programelemeket (pl. zenés műsorszámokat). Egészen érdekes elemek is szerepeltek az egyes mulatságok műsorrendjében. A már említett 1910-es majálison kerékpárversenyt rendeztek 10 kilométeren a derecskei országúton, egy másik, 1920-as táncmulatságon pedig konfetticsata és szépségverseny is volt.²¹ Természetesen nem ingyenes rendezvényekről beszélünk, az átlagos belépődíj 1,5 korona, de 3-4 koronáért családi jegyet is lehetett váltani.²²

¹⁸ Paládi-Kovács 2000: 324–325.

¹⁹ Leltári szám: BM IV.89.23.2.

²⁰ Meghívó a Berettyóújfalui Iparosok és Kereskedők Egyesületének táncmulatságára. Leltári szám: BM IV.89.23.6.

²¹ Meghívó a Berettyóújfalui Iparosok és Iparos ifjak Olvasó és Önképző Körének szüreti mulatságára, 1910. Leltári szám: BM IV.89.23.4.

²² Csak viszonyításképpen: egy éthordó és szobapincér heti bére városi szinten 11-14 korona körül mozgott, mint azt a Vendéglátások Lapja közölte 1910. április 5-i számában. (Vendéglátások Lapja, XXVI. évf. 7. sz. 1.)

1. kép. Meghívó a Berettyóújfalui Iparosok és Iparos Ifjak Olvasó- és Önképző Körének zárt körű majálisára (Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: BM. IV.89.23.2.)

Iparosok, ipartestületek – a törvények tükrében

Ha az iparosokat, ipartestületeket a törvények tükrében vizsgáljuk az adott időszakban, legelőször az 1872. évi VIII. törvénycikket kell megemlítenünk, amely ki mondta, hogy a céhek három hónapon belül ipartársulattá alakulhatnak át. Ez persze nehézkes volt, a mintegy 3000 céhből kevesebb mint 1300 ipartársulat alakult. Minden egyéb negatív hozadéka miatt a kézművesek hamar revízió alá szerették volna vetetni ezt a törvényt. A korlátlan iparszabadság jól hangzott, de a régi céhes iparosság ezzel nem tudott élni, mivel ez csupán a tőkeerős iparosoknak kedvezett. Az 1884-es ipartörvény jórészt korrigálta ezeket a hibákat.²³ Az 1884. évi XVII. törvénycikkben lefektetésre kerültek olyan rendelkezések, amelyek az elkövetkező évtizedekben meghatározták az iparosok életét, működésük feltételeit. Mivel a későbbiekben is csupán ennek a törvénynek a módosulatai határozták meg az iparosok működését, ezért erről bővebben kívánok szólni.

Talán az egyik legfontosabb alapköve a szabad ipargyakorlás volt, nemre való tekintet nélkül, de csak felnőttkortól. Létezett engedélyhez nem kötött ipar, amelyet csak be kellett jelenteni az illetékes iparhatóságnak, de akadt olyan ipar (pl. kéményseprő,

²³ Paládi-Kovács 2000: 319.

építőmester), amelyet csak hosszabb gyakorlás útján lehetett elsajátítani, ehhez már tanoncbizonyítvány kellett. Egyébiránt akkor is kiadható volt az iparosigazolvány, ha valaki nem rendelkezett tanbizonyítvánnyal, de 21 éves elmúlt és bizonyítani tudta, hogy 3 éven át szakmába vágó munkát végzett. Léteztek olyan iparágak is, amelyek műveléséhez az iparhatóság telepengedélyére volt szükség, mert működésük a telep közelében élőket valamilyen formában veszélynek tette ki, vagy károsíthatta őket. Ilyen iparágak voltak például: cukorgyár, fürdők, gőzmalmok, sörgyárak.²⁴ A törvény rendelkezett arról is, hogy az iparos halála után az üzletet az özvegy folytathatta, illetve ha kiskorúra szállt volna az ipar, akkor üzletvezetőt kellett kinevezni az élére. Az ipar gyakorlásáról szóló paragrafusok megengedték, hogy egy személy többféle ipart is űzhessen, ezzel párhuzamosan viszont voltak olyan iparok, amelyeket nem lehetett rövid időn belül befejezni (pl. sütő, mészáros, kéményseprő), mert hirtelen művelési megszakításuk valamilyen formában kárt okozott volna a lakosságnak – ez különösképpen igaz volt a kéményseprőkre.

Külön fejezet foglalkozik a segédszeméllyel. A tanoncokról leszögezi, hogy minden önálló iparosnak lehetett, de tanonc csak 12 éves kor felett válhatott valakiből (iparhatósági engedéllyel szabadott csak ettől eltérni). A tanonc felvétele csak az elsőfokú iparhatóság bevonásával volt lehetséges. Ezenkívül a tanoncnak legalább 15 éves koráig kellett az iparosternél munkálkodnia. Persze az iparosnak is volt kötelezettsége, pl.: tanoncot jó erkölcsre, munkavégzésre oktatni, tanonciskolába járásra bírni, ápolni, ha beteg stb. A tanoncot valamelyest védte is az ipartörvény, például azzal, hogy 14 éves kor alatt legfeljebb napi 10 óra munkát engedtek számukra, valamint éjjeli munkára nem alkalmazhatták őket (csak ha az ipar kárt szenvedne az éjszakai munkavégzés nélkül). Az iparostanoncviszony bizonyos afférok miatt a kívánatosnál hamarabb is véget érhetett. Ha mondjuk a tanonc munkaképtelenné vált, vagy iparosát bántalmazta, a tanviszony megszűnhetett, valamint 15 napi felmondás mellett is felbonthatóvá vált a tanviszony pl.: ha látni lehetett, hogy a tanonc képtelen elsajátítani az ipar űzését. A tanoncnak egyébiránt tanonciskolába kellett járnia, évi 10 hónapot. Tanonciskolai tanfolyamot kötelezően indítani kellett olyan községben, ahol legalább 50 tanonc volt. Itt, az iskolában az „ipari munka” mellett többek között rajzot és mennyiségtani tárgyakat kellett tanulnia. A segédokról is rendelkezett az 1884. évi ipartörvény, igaz, nem olyan részletesen, mint a tanoncokról. A segédre csak az iparhoz köthető munkákat lehetett kiszabni, de viszonyukat sokkal szabadabban alakíthatták, mint a tanoncok esetében. Annyi megkötés akadt még, hogy kellett,

²⁴ 1884. évi XVIII. törvénycikk 25.§

1 szám.
1904.

IPAROS-TANONCZISKOLAI BIZONYÍTVÁNY.

Balogh János magyar szabó iparos-tanoncz, ev. ref., vallású,
született 1884 évben szeptember 7. napján, az 1890⁰⁰ tanévben a
Berettyó-Ujfalvi I. iparos-tanoncziskola III. osztályába járván, a tanított tantár-
gyakból általánosan jeljes osztályzatot nyert.

Erkölcsei magaviselete: jeljes

Szorgalma: allando

Egyes tantárgyakból tanúsított előmenetele:

Hit- és erkölcstanból:

Olvasmányok { földrajzi és történelmi: jeljes
természettudományi: jeljes
vegytani és technológiai: jeljes
háztartás- és gazdasági: jeljes

Prakt. fogalmazásból:

Mennyiségtani tárgyakból { ipari számvetésből: jó
könyvtartásból: jó

Rajz { szabadkézi rajzból: jeljes
mérési rajzból: jeljes
szabási rajzból: jeljes

Ipari munkából: jó

Iskolázása alatt mulasztott 9 ^{nap} napot; ezekből kimentett 3 ^{napot} napot, ki
nem mentett — napot; igazolatlan mulasztásért büntetve napot volt.

Kelt Berettyó-Ujfalvi, 1904 évi január hó 3-án.

Részvárosi
főigazgató, elnök

Bihari
igazgató

Stácher
tanító

2. kép. Iparostanonc-iskolai bizonyítvány Balogh János nevére kiállítva, 1904 (Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: BM. IV.75.23.1.)

hogy legyen nekik munkakönyvük, amit kötelező volt rendszeresen vezetni. A segídet is elbocsáthatták felmondás nélkül, ha pl. tettelesen bántalmazta az iparost vagy valamely családtagját, vagy ha képtelen volt a szerződésben vállalt munkát ellátni.²⁵

Az ipartörvény rendelkezett az ipartestületekről is. Amely községben vagy településen (törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanáccsal bíró községek, városok esetében) legalább 100, képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparos munkálkodott, ipartestületeket lehetett alakítani. Ezen ipartestületek célja: „[...] az iparosok közt a rendet és az egyetértést fentartani; az iparhatóságnak az iparosok közt fentartandó rendre irányuló működését támogatni, az iparosok érdekeit előmozdítani, s őket haladásra serkenteni.”²⁶ Az ipartestületnek rendelkeznie kellett alapszabállyal, mely rögzítette a tagok jogait, kötelezéseit, a tagsági díj mértékét, testület összeállítását stb. Ügyeit a közgyűlés és az elöljáróság intézte. Évente kellett tartaniuk rendes közgyűlést, amelyen minden iparos szavazattal bírt.²⁷

Léteztek még ipartársulatok is, amelyben ugyanazon vagy különböző ipart egy vagy több községben önállóan gyakorló iparosok, közös érdekeik mentén alakíthattak. Rájuk is jellemző volt, hogy rendelkeztek alapszabállyal, közgyűléssel és az iparhatóság felügyelete alatt álltak.²⁸

Az 1884. évi ipartörvény rendelkezett továbbá az iparosokat érintő esetleges büntetésekről is. Az iparüzési joguktól csak nagyon kivételes esetben foszthatták meg őket, pl.: fogadók, kocsmák, sörházak tulajdonosait, ha közrendészetileg kifogásolható dolgot cselekedtek. A törvény egyes paragrafusait megszegőket szintén büntethették.²⁹

Az iparhatóságok kapcsán a törvény rögzíti a háromfokú hatósági rendszert. Az elsőfokú iparügyi hatóság községben a szolgabíró, rendezett tanáccsal bíró városban a várostanács, törvényhatósági jogú városban pedig a rendőrkapitány. Másodfokú hatóságként szerepel vármegyékben az alispán, törvényhatósági jogú városokban pedig a városi tanács. Végül a harmadfokú hatóság a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter volt. Az iparhatóságot szerteágazó feladatkör jellemezte, legfőképpen ellenőrző szervként működtek. Ellenőrizték a lajstromokat, a műhelyeket, illetve sok esetben azt, hogy a tanonc járt-e az iskolába. Az iparhatóságok munkáját iparhatósági

²⁵ 1884. évi XVIII. törvénycikk 59–110. §

²⁶ 1884. évi XVIII. törvénycikk 126. §

²⁷ 1884. évi XVIII. törvénycikk 122–148. §

²⁸ 1884. évi XVIII. törvénycikk 149–154. §

²⁹ 1884. évi XVIII. törvénycikk 155–165. §

3. kép. A Berettyóújfalu Iparoskör tagjai. A Berettyóújfalu Iparosház udvarán készült fotó
(Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: BM. IV.2002.2.)

megbízottak segítették. Meg kell említeni továbbá, hogy az elsőfokú iparhatóságnál iparrajstromot vezettek, melybe minden iparbejelentést és telepengedélyt, valamint az ipar álladékában (állományában) történt minden változást beiktattak.³⁰ Az iparrajstromról később még lesz szó jelen írásban.

1884 után majdnem négy évtizeden keresztül csaknem érintetlenül maradt hatályban az ipartörvény, csupán az I. világháború után nem sokkal, 1922-ben módosították rajta (1922. évi XII. törvénycikk). Ez a módosítás jól jellemzi a két világháború közötti iparosok életét és működését, így ismét célszerű a törvényen keresztül értelmezni azt.

Az iparüzés általános feltételeinél rögtön meghatároz három új kategóriát: elkülönít képesítéshez kötött iparokat, engedélyhez kötött iparokat, valamint szabad iparokat. A képesítéshez kötött ipar esetén iparigazolvány vagy iparengedély kellett az üzéséhez. Iparigazolványhoz és képesítéshez kötött iparok voltak pl.: aszталos, csizmadia, fazekas, kovács, mészáros, órás, tímár stb. A képesítéshez kötött iparok gyakorlásához kellett továbbá igazolni segédlevéllel, hogy tanoncként kiismerte a szakmát. Jellemző volt, hogy a tanoncidő elvégzése után két év szakmába vágó gyakorlatot végeztek, ugyanis

³⁰ 1884. évi XVIII. törvénycikk 166–186. §

ilyenkor mesterlevelet nyerhettek. Engedély kiadásánál könnyítést kaphattak a rokkantak, a hadifoglyok, a hadiözvegyek és az 1919. évi ellenforradalomban elhaltak özvegyei, hivatásos katonák is. Engedélyhez kötött iparok közé sorolták többek között a gépkocsis árufuvarozókat, a fogadósokat, a tejkereskedőket, vagy éppen a kávémérőket. Ilyen ipar gyakorlására nem kaphatott viszont engedélyt pl.: aki kiskorú, aki gondnokság vagy csődeljárás alatt áll.

Az 1922. évi módosítás rögzítette a fenti kategóriákon kívül azt, hogy mi szükséges ahhoz, hogy iparendedélyt kaphasson valaki. Először is beadványt kellett benyújtani az engedélyhez, amely az alapinformációkat tartalmazta: az üzletvezető személyes adatait, ha van, az ipar megnevezését, az ipar gyakorlásának helyét. A törvény kimondta, hogy legkésőbb harminc nap alatt értesíteni kellett az iparost az engedély állapotaéről. Engedélyhez kötött ipart pedig csak az engedély kézhezvétele után lehetett megkezdeni. Léteztek még olyan iparok, amelyekhez külön minisztériumi engedély is kellett, hogy végezni lehessen, ilyen volt a mesterséges ásványvizeknek, gyógyszereknek és mérgeknek a készítése.

Az ipar gyakorlásáról szóló fejezetben is olvashatók új rendelkezések. Például köztisztasági, közegészségi és közrendészeti szempontok alapján meg lehetett tiltani egyes iparok üzését, ahogy utakon, utcákon, tereken felállított bódében, sátorban, asztalon történő gyakorlásukat is megtilthatták. Miniszteri korlátozások is életbe léphettek egyes iparok esetében, amennyiben közerkölcsi, közbiztonsági vagy honvédelmi aggályok fogalmazódtak meg azzal szemben. Érdemes még kiemelni, hogy külön rendelkezéseket eszközöltek a kéményseprők esetében. Zárt munkaterületekhez kötötték a hozzá szükséges engedélyt, amit csak valamely munkaterület megüresedése esetében lehet kiadni. Sőt, megüresedett kéményseprői munkakerületeket nyilvános pályázat útján lehetett csupán betölteni, az engedélyt pedig kerületi beosztás szerint adták meg. A módosítás első részének végén az engedély bevonásának eseteit is tárgyalják a rendelkezések. Ha az iparos a törvényes követelményeknek nem felelt meg és felszólításra sem pótolta a hiányosságokat, megvonhatták az engedélyét. Megvonás lehetett a büntetés, ha az iparos ismételt marasztalás után olyat követett el, amely megbízhatóságát kétségessé tette. Iparüzési jogot megvonni határozott időkereten belül legfeljebb öt évre lehetett a törvény alapján.³¹

Az 1922-es törvény második részében a tanoncokról és tanonciskolákról szóló rendelkezések találhatóak, amelyekben viszont nincsenek nagy változtatások, ezek jobbára megegyeznek az 1884-es törvényi előírásokkal.

³¹ 1922. évi XII. törvénycikk 1–72. §

A törvényi rész utolsó fejezeteként említést kell tennünk az 1932. évi VIII. törvénycikkéről, amely az ipartestületekről rendelkezett. Ebben többek között kiemelik, hogy legkésőbb öt esztendőn belül ipartestületi szervezeteket kell kialakítani, hogy azután ezekbe minden kitanult, képzett iparost bevonjanak. Új ipartestület alakításához vidéken legalább 200 tag volt szükséges (Budapesten legalább 100). Az 1884-es törvényt itt is felelmegetik, olyan szinten, hogy az 1884. évi XVII. törvénycikk alapján alakult ipartestületek folytathatták munkájukat, csak összehangba kellett hozniuk azt az új rendelkezésekkel is. Kijelölték pontosan, hogy mi az ipartestület feladata: tagjainak gazdasági és minden egyéb érdekeinek szolgálata, éhező, nyomorúságba jutott tagjainak, valamint elhunyt tagjai özvegyeinek, árváinak segítése stb.

A törvény meghatározása szerint az ipartestületnek minden olyan iparos tagja, aki a testület működési területén képzéshez kötött ipart űz. A továbbiakban kiköti a törvény azt is, hogy a tagoknak tagdíjat kell fizetniük, valamint minden tagnak van tanácskozási és szavazási joga. A közgyűlésen, mely a szavazásra jogosult tagokból áll össze, sokrétű munka folyik, ide tartozik például az alapszabályok megállapítása, illetve igény esetén módosítása. Az alapszabály az ipartestület szervezetét, a tagoknak az testülethez való viszonyát állapította meg alapvetően. Az ipartestületnek volt külön elöljárósága is: elnök, alelnökök, illetve egyéb elöljárósági tagok. Megbízatusuk három évre szólt, amely idő letelt után újraválaszthatók voltak. Továbbá tartozott az ipartestülethez munkaügyi és békéltető bizottság is. Az ipartestületek felett a felügyeletet Budapesten a polgármester, vidéken az ipartestület székhelyére illetékes elsőfokú iparhatóság gyakorolta.³²

Az iparlajstromokról

Mint arról már volt szó, az iparlajstromot az elsőfokú iparhatóságnál kellett vezetni, és az iparral kapcsolatos változásokat rögzítették benne. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában őrzött Berettyóújfalui járási³³ iparlajstromkönyvek alapján könnyen bemutatható azok szerkezete, felépítése.

Az iparlajstrom hasábjain a sorszám után minden esetben az iparos nevét és foglalkozását tüntették fel. Ezután következett a telephely megnevezése. Ez az esetek legnagyobb részében csupán a település nevét jelentette, egészen ritka az, amikor egy

³² 1932. évi VIII. törvénycikk 1–56.§

³³ A berettyóújfalui járási ipartestülethez tartoztak: Bakonszeg, Berettyószentmárton, Berettyóújfalú, Csókmó, Darvas, Furta, Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg, Újiráz, Váncsod, Vekerd, Zsáka.

településen belül az utca nevét is megadták. Ezek után az ipari tevékenység bejelentésének dátuma került feljegyzésre, majd feltüntették a kiadott iparigazolvány számát és keltét. Az igazolvány száma legtöbb esetben egy három- vagy négyjegyű számból, valamint évmegjelölésből állt. A továbbiakban azon okmányokat sorolták fel, amelyek alapján az iparengedélyt kiadták. Ilyen okmányok voltak például: munkakönyv, (régi) iparigazolvány, községi bizonyítvány, kérvény stb. Ezután az került feljegyzésre, hogy az ipar telepengedélyhez kötött-e. Amennyiben igen, be kellett írni az engedély számát és keltét, amennyiben nem, egyszerűen csak üresen hagyták vagy kihúzták ezt a négyzetet. A következő rubrika tartalmazta mindazt a változást, amely bekövetkezett az ipar álladékaiban, tehát bárminemű elemében, amiből kvázi állt, ami az ipartevékenységgel kapcsolatban volt. Itt jegyezték fel, ha egy iparos vagy kereskedő iparát megszüntette és iparigazolványát beszolgáltatta, vagy hogy a főtelepen kívül van-e további üzlete helyben, esetleg áttért-e más iparágra, de előfordult olyan is, hogy az üzletvezető nevét tüntették fel itt. Jellemző bejegyzésként itt fordul elő, hogy „hivatalból törölve”.³⁴ Az utolsó előtti feljegyzett adat az iparos által befizetett díjat tartalmazza (amit a bejelentésért, tehát kvázi azért fizetett, hogy legálisan megkezdhesse iparát), míg az utolsó felírt adat a pénztári naplótétel, ami alatt a befizetett díjat elszámolták.³⁵

A fentebb megnevezett és ismertetett törvényi rendelkezésekből jól látható, hogy az iparosok (és tanoncok) élete meghatározott keretek szerint zajlott. Alaposan, részletesen rögzítették, hogy milyen feltételek mentén válhatott valakiből iparos, hogy milyen utat kellett bejárniuk ahhoz, hogy saját iparukat üzhessék és ebből megteremthessék egzisztenciájukat.

A cégbírószági iratok tükrében – egy konkrét példán keresztül

Írásom elején már említettem a cégbírószági iratokat, mint kiváló forrásait az iparosok és kereskedők történetének. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában számos iparos, kereskedő cégiratai megtalálhatók, amelyek

³⁴ A „hivatalból törölve” kifejezés az 1950-es keltezéssel általános az iparlajstromkönyvekben. Ennek oka a megváltozott törvényi háttér, az államosítás nagymértékű végrehajtása, főleg 1948/49-től. Itt elsősorban az 1948. évi XXV. törvénycikkre lehet gondolni, ami bizonyos ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről született, és olyan magántulajdonú ipari vállalatokra vonatkozott például, ahol az alkalmazottak létszáma elérte a 100 főt.

³⁵ MNL HMBL IV.B.420/o 2–9. k.

hasznos alapját képezhetik a vizsgálódásnak. Ezek közül emelném most ki a Székely és Gottfried „sör, bor, mindennemű szeszes ital és ásványvíz nagy- és kiskereskedők” anyagát.³⁶

Székely Fábián és Gottfried Jenő üzlete jó példa arra az esetre, amikor egy cég az évek során folyamatos változásokon megy át, és tulajdonosváltáson is átesik. A cégirataik között található például egy kérvény, melyben kéri a kereskedelmi társaságok jegyzékébe felvenni az ő cégüket, amely 1926. január 30-án jött létre, Berettyóújfalu, Kossuth utca 650. telekszám alatti székhellyel. Kifejtették, hogy Berettyóújfalu-ban hasonló nevű cég nincs – ez ugyanis problémát jelenthetett volna.

Szintén szerepel az iratok között iparendélyük másolata, amely 1926. január 20-i keltezésű, így jól látható, minden a törvények betartása mellett történt, az iparendély megszerzése után jött csak létre az iparuk. Az iparendélyt egyébiránt Fráter László főszolgabíró adta ki, mint elsőfokú iparhatóság, és hivatkoznak is benne az 1922. évi XII. törvencikkre, mely feltételei teljesültek.

1928 áprilisában a királyi törvényszéknek bejelentést tett a „Székely és Gottfried”, miszerint a cégből Gottfried Jenő kivált, helyére pedig Friedmann Márton és Friedmann Imre lépett. Névét is változtattak természetesen, ezután „Székely és Friedmann testvérek” néven vitték tovább a céget. A cégálírásokat persze újraküldték, hiszen az új tagok részéről is szükséges volt azoknak megléte. Az iratok között megtalálható egy másolat arról is, miszerint Gottfried Jenő átruházta iparigazolványát Friedmann Mártonra és Friedmann Imrére. Szintén másolat igazolja az utóbbi két úriember iparendélyét is.

1929 februárjában újabb változás történt a cég tagjainak tekintetében: Székely Fábián kilépett, helyére viszont ezúttal nem érkezett senki, a céget a Friedman testvérek vitték tovább. Ezt a kérvényt, miszerint jegyezzék be ezt a változást, szintén dr. Miskolczy Pál hitelesítette, illetve csatoltak hozzá természetesen címpéldányt is. Nem sokkal később, 1929 szeptemberében újabb kérvényt nyújtottak be a királyi törvényszéknek: Friedmann Márton kilépett a cégből, ezért kéri, hogy a „Friedmann testvérek” céget töröljék, és jogutódjaként jegyezzék be a „Friedmann Imre” egyéni céget. (Előtte még Friedmann Márton nevét a testvérével közös iparendélyből is töröltették.) A cégbírószági iratok között ennyi szerepel erről a cégről, de így is jól látható az, milyen bürokratikus, kérvényekkel és engedélyekkel, hitelesítésekkel tarkított úton keresztül lehetett üzni egy ipart vagy kereskedni az árukkal.

³⁶ MNL HBML VII.4.d 10. d. Ce. 2195.

A fenti adatokat az iparlajstromokkal összekapcsolva pedig még teljesebb kép kapható. Ugyanis Székely Fábián és Gottfried Jenő kereskedése bekerült a „B” jelű Berettyóújfalui Járás iparlajstromába (amely 1905-től 1926-ig tartalmaz bejegyzéseket, és az engedélyhez kötött iparokat jegyezték fel benne), és a dátum is pontosan megegyezik: az engedélyt ezáltal 1926. január 20-án kapták meg. Megszűnését pedig 1929-ben jegyezték be.³⁷

Összegzés

Jelen írás röviden vázolta az iparosok és kereskedők tevékenységi körét a dualizmus korában, valamint a két világháború közötti időszakban. Az ezzel kapcsolatos kutatás alapja lefektetésre került, az elmúlt hónapokban a levéltári kutatások alkalmával mintegy 1600 digitális felvétel készült iparlajstromokról, valamint cégbírószági iratokról. Ezek mentén, további adatokkal kiegészítve, célunk a jövőben egy adatbázis létrehozása, melybe felvételre kerülnek az iparosok, kereskedők nevei, mesteriségük, iparuk jellemzői, vagy éppen információk arról, hogy a településen belül hol tevékenykedtek, merre voltak találhatóak a telephelyeik, üzleteik. Jelen összefoglalás tehát egy szélesebb körű kutatás első lépése, amelynek eredményeit a közeljövőben tervezzük publikálni.

Irodalom

DÓKA Klára

1999 A kézműipar történetének levéltári forrásai (1850–1950). In: Csiffáry Gergely–Dóka Klára (szerk.): *Tanulmányok a kézműipar történetéből*. Veszprém

BOTOS János

2016 *A pengő megsemmisülése, a forint születése, 1938–1946*. Múltunk, 61. évf. 1. sz. 160–206.

NYÁRY Albert

1905 Iglói csizmadiák és gombkötők. In: Semayer Vilibáld (szerk.) *A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának értesítője*. Budapest. 120–138.

PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.)

2000 *Magyar néprajz VIII. – Társadalom*. Budapest

ROMSICS Ignác

2005 *Magyarország története a XX. században* Budapest

2017 *Magyarország története* Budapest

³⁷ MNL HBML IV.B.420/o 6. k.

VARGA Gyula
1978 *Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz. Debrecen*

Közgyűjteményi források

Bihari Múzeum: Általános Történeti Dokumentumok gyűjteménye
Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára: IV.420.o – Berettyóújfalui járási iratok

Törvénytári források

1884. évi XVII. törvénycikk ipartörvény
Elérhetőség: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88400017.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3Dipart%25C3%25B6rv%25C3%25A9ny%25201884>
(A letöltés ideje: 2019. május 21.)

1922. évi XII. törvénycikk az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott ipartörvény módosításáról
Elérhetőség: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92200012.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3Dipart%25C3%25B6rv%25C3%25A9ny%25201922>
(A letöltés ideje: 2019. május 21.)

1932. évi VIII. törvénycikk az ipartestületekről és az ipartestületek országos központjáról
Elérhetőség: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93200008.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D41> (A letöltés ideje: 2019. május 21.)

MÁRK FEKETE

Tradesmen and merchants in Berettyóújfalú in the Age of Dualism and between the two world wars

In the Age of Dualism and between the two world wars the social class of tradesmen and merchants had significant role from the economic and social aspects of life. They actively participated in the everyday life of the town of Berettyóújfalú similarly to many other settlements of the country. This study attempts to provide a comprehensive view of these tradesmen and merchants featuring their common characteristics. Also it demonstrates an ongoing research of Bihari Museum focusing on the life of tradesmen and merchants of Berettyóújfalú in the late 19th century and the early 20th century. The above mentioned research has already delivered several results, and probably will continue on that in the future.